

Джолос С. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач циклової комісії суспільних дисциплін
Черкаського державного бізнес-коледжу,
старший викладач Навчально-наукового центру
«Інститут міжнародної освіти»

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Досліджено історичні витоки об'єднаної Європи. Виявлено, що основними політичним утвореннями, що передували Європейському Союзу, були Давній Рим, імперія Карла Великого, Священна Римська імперія, імперія Наполеона. Підкреслено визначальну роль насильства та еліт у формуванні та функціонуванні державно-правових інститутів. З'ясовано, що сучасна об'єднана Європа відрізняється від своїх попередників конфедеративним, а не імперським характером. Висловлено припущення, що в майбутньому залежно від визначення та успішності виконання своїх функцій Європейський Союз трансформується у федеративну державу або припинить своє існування.

Ключові слова: Європа, Давній Рим, імперія Карла Великого, Священна Римська імперія, імперія Наполеона, Європейський Союз, насильство, інтеграція, імперія, конфедерація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людської спільноти (як і в її історії) чільне місце належить Європейському регіону. Попри ту обставину, що Європейський континент завжди був осередком культури та цивілізації, його бурхлива історія знала чимало піднесенень і падінь. Навіть сьогодні минуле, теперішнє і перспективи об'єднаної Європи є предметом численних наукових дискусій. Крім того, досліджувана проблематика є особливо актуальною для сучасної України, яка саме зараз робить свій цивілізаційний вибір.

Загалом історії формування об'єднаної Європи (як і окремим аспектам та етапам цього процесу) присвячено чимало наукових розвідок. Серед праць, які варто було б згадати у контексті цього дослідження, слід назвати праці Е. Аннерса [1], С.О. Глотова [2], М.М. Марченка, К.М. Дерябіної [3], А.С. Намазової, Б. Емерсона [4], А.Дж. Тойнбі [5], М. Фуше [6] та інших учених.

На нашу думку, дещо більшої уваги заслуговують окремі загальнотеоретичні аспекти досліджуваного феномену, зокрема питання про сутність та еволюцію політико-правових форм об'єднаної Європи. Саме з'ясування цього питання і присвячена ця стаття.

Мета статті. Для кращого пізнання природи, сутності та подальшої долі будь-якого явища необхідно дослідити його витоки та історичні засади формування і розвитку. З огляду на це ми плануємо такі дії: а) навести огляд основних історичних етапів формування об'єднаної Європи; б) прослідкувати певні тенденції її функціонування; в) висловити науково обґрунтовані припущення щодо її майбутнього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що впродовж останніх двох з половиною – трьох тисячоліть розвиток європейського регіону балансував між двома діалектично єдиними та діаметрально протилежними тенденціями – когезією та сепаратизмом.

Видатний мислитель С.О. Гловач зазначає, що періодизація історії Європи може бути співвіднесена з етапами європейської інтеграції та дезінтеграції [2, с. 32]. Дослідник визначає такі етапи:

1) Античний період (IV ст. до н.е. – V ст. н.е.), що ознаменувався державою Олександра Македонського та Давньоримською державою;

2) Варварський період (V – VIII ст.), що відзначився утворенням на руїнах Римської імперії розрізнених варварських королівств, найвеличнішим з яких було Франкське королівство;

3) імперія Карла Великого і романо-германський період (IX – X ст.), що уславився формуванням європейської єдності та закладенням національних кордонів, що здебільшого збереглися і дотепер;

4) період Священної Римської імперії (X – XVIII ст.), що був першим досвідом створення та функціонування наддержавних структур, які занепали у зв'язку з формуванням буржуазного суспільства;

5) капіталістичний період (XIX ст. – 1930-ті рр.), що ознаменувався утвердженням в Європі системи національних держав після падіння Священної Римської імперії та Наполеонівської Франції;

6) період Третьої імперії германської нації (1930-ті – 1940-ві рр.), що уславився блискучими перемогами гітлерівських військ та формуванням силою *об'єднаної Європи*, що виявилася не надто життєздатною формацією, оскільки відповідала інтересам лише однієї нації та була знищена силою радянської зброї;

7) період Європейської спільноти та створення Європейського Союзу (з 1950 р. – дотепер), що відзначився як спроба уникнути в майбутньому всевітнього територіального й економічного переділу світу за допомогою певного локально-європейського механізму соціально-економічного процвітання та взаємних гарантій територіальної цілісності окремих держав [2, с. 32–33].

Найуспішнішими спробами формування об'єднаної Європи С.О. Гловач вважає імперію Карла Великого, Священну Римську імперію (засновану Оттоном I) та імперію Наполеона I (що охоплювала території від Мадрида до Варшави і від Риму до Північного моря) [2, с. 33–34].

Слід зазначити, що втілення тенденції когезії (єднання) впродовж історії Європи було пов'язане з певною могутньою державою (імперією), яка претендувала на загальноєвропейське (якщо не світове) панування. Проте сепаратистська тенденція в Європі, як правило, була пов'язана із незгодою окремих правителів підкоритися імперським амбіціям певної наймогутнішої держави, що намагалася їх підкорити. Крім того, аж до седи-

ни XX ст. основним і найулюбленішим способом переходу від однієї до іншої тенденції була війна.

Першим етапом у формуванні об'єднаної Європи слід вважати Давній Рим, історія якого охоплює 753 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х. Антична Римська державність, як відомо, пройшла три етапи – Період Царів (753 р. до Р.Х. – 509 р. до Р.Х.), Період Республіки (509 р. до Р.Х. – 27 р. до Р.Х.) та Період Імперії (27 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х.). Римляни підкорили величезні території від Британії до Карфагену і від Іберії до Близького Сходу, а їх держава стала першою довготривалою імперією, відомою європейській історії. На протигагу імперській тенденції об'єднання Європи різні варварські народи (германці, кельти, слов'яни тощо) відчайдушно боролися за збереження своїх традицій, звичаїв та самого життя, а також робили набіги на територію Давньоримської держави і зрештою разом із занепадом римської еліти стали важливим фактором падіння Давнього Риму в 476 р. від Р.Х.

Вплив класичних традицій та імперських прагнень Античного Риму був вельми відчутним навіть через тисячу років після падіння так званого Вічного міста. Так, наприклад, одна з частин безсмертної праці сера Томаса Мелорі «Смерть Артура» (бл. 1485 р.) – «Повість про шляхетного короля Артура, як він став імператором завдяки доблесті своїх рук» – розповідає про те, як лицарі Круглого столу підкорили пів-Європи, а король Артур на Різдво був коронований як імператор Риму [7, с. 201–250]. Зараз нам зрозуміло, що автор «трохи» погрішив проти істини і приписав деякі заслуги Карла Великого напівміфічному вождю бриттів V – VI ст., але цей твір є доволі показовим, оскільки демонструє, що упродовж усього Середньовіччя в Європі не було величнішої ідеї, ніж об'єднання та відродження Римської імперії (навіть у Британії, яка завжди займала досить обережну і дистанційовану позицію в контексті Європейської політики).

Крім того, у 476 р. Римська імперія не вмерла і не загинула, адже її нащадками, які суттєво вплинули на процеси об'єднання Європи, стали Візантія (що проіснувала до 1453 р.) і християнство (яке стало не тільки духовною основою Європейської цивілізації, але й підставою, на якій католицька церква упродовж Середньовіччя та подекуди й Нового часу складала реальну конкуренцію світській владі і мала політичні амбіції згідно з доктриною «Двох мечів» [8, с. 244]).

Наступною спробою відродження об'єднаної Європи стала діяльність Карла Великого, за часів якого держава Франків фактично сполучила усі західноєвропейські землі, а сам Шарлемань був коронований короною імператора Заходу у Римі на Різдво 800 р. Однак невдовзі сепаратистські тенденції знову перемогли: у 843 р. онуки Карла Великого відповідно до Верденського договору розділили його імперію, з частин якої у перспективі виникли Франція, а також Німеччина та Італія [9, с. 330]. Наведені факти демонструють, з одного боку, роль особистості в історії, а з другого – показують, що доля народів, держав і світу залежить від волі політичної еліти, а сам історичний процес з усім його різноманіттям (війни, повстання, революції тощо) є лише сукупністю заходів боротьби політичних еліт між собою. Отже, теорії еліт [10, с. 142–143] належить чільне місце під час дослідження як давніх, так і сучасних суспільно-політичних процесів.

Черговий етап реставрації величі Давнього Риму був пов'язаний з таким утворенням, як Священна Римська імперія (з 1512 р. – Священна Римська імперія германської нації), що була заснована імператором Оттоном I і проіснувала з 962 р.

до 1806 р. Проте слід пам'ятати досить відомий вислів Вольтера, що вона не була «ні священною, ні римською, ні імперією» [11, с. 801]. До того ж це утворення відверто претендувало на статус спадкоємця Римської імперії й водночас поєднувало у собі дві взаємовиключні тенденції – когезію і сепаратизм. Це можна пояснити тим, що воно чи не вперше в історії мало наддержавний характер. Попри те, що існувала формальна єдність, низка країн, що входили до складу цієї імперії, не лише мали ознаки суверенітету, але й вели запеклі війни між собою та проти імперії в цілому. Крім того, когезія Європи під скіпетром Габсбургів стикалася із супротивом (сепаратизмом) низки абсолютних монархій, (зокрема, Франції), що загалом сприяло дозріванню націй та формуванню національних держав у XVII – XVIII ст.

На початку XIX ст. нову спробу об'єднати Європу здійснив видатний французький полководець і державний діяч – Наполеон Бонапарт. Наполеонівські війни стали закономірним продовженням війн революційної Франції, коли остання від оборони перейшла у наступ, що стало можливим не лише завдяки військовому генію Наполеона, але й завдяки посиленню Франції за допомогою авторитарного режиму Бонапарта. Слід звернути увагу на те, що Французька революція замість свободи, рівності, братерства завершилася багаторічними війнами, диктатурою, відновленням монархічної форми правління (династія Бонапартів), формуванням Першої імперії, а згодом, після низки поразок 1812–1814 рр. і «Ста днів» 1815 р., реставрацією Бурбонів. Однак завоювання Франції часів Наполеона цікаві тим, що це була, імовірно, одна з перших спроб об'єднання Європи не під римською назвою.

Слід сказати, що на території Європи єдиними державними утвореннями, які можна за розмірами порівнювати з ЄС, були Західна Римська імперія, Франкська держава та Священна Римська імперія. Крім того, упродовж останнього тисячоліття Європа була роздробленою, хоча ідея створення Сполучених Штатів Європи виникла після Війни за незалежність США і приписується Наполеону I Бонапарту [12].

Паралельно з описаними вище тенденціями формування єдиної імперії в об'єднаній Європі з часів Великих географічних відкриттів низка держав зосередилася на утворенні великих колоніальних імперій, спрямувавши свою увагу (а також війська) не всередину Європи, а назовні. Першими стали Іспанська та Португальська колоніальні імперії у XVI ст., а згодом найбільшою – Британська, яка припинила своє існування тільки внаслідок послаблення Британії після Другої світової війни.

Доволі цікавим є той факт, що держави та імперії, які розв'язали та брали участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр., загалом не планували повного знищення своїх супротивників та об'єднання Європи під одним скіпетром, що, ймовірно, було даниною взаємній ввічливості і братерській любові між кузенами-монархами. Однак повсталий люмпен не мав жодного уявлення про великодушність, шляхетність та галантність, внаслідок чого у 1917–1918 рр. чотири імперії загинули у полум'ї революцій.

Чергову, вельми своєрідну і надзвичайно криваву, спробу об'єднати Європу здійснив у 1939–1945 рр. «богемський єфрейтор» і фюрер Німеччини – Адольф Гітлер. Однак ця спроба виявилася провальною, оскільки у 1941 р. вона зіткнулася із не менш амбітним проектом – так званою Світовою революцією товарища Сталіна, наслідком якої мало стати об'єднання всього

світу під прапором соціалізму і скасування державності як апарату класового насильства (та насильства взагалі).

Отже, підсумовуючи викладене, слід вказати, що з часів Античності й аж до середини ХХ ст. найголовнішим знаряддям об'єднання Європи (як і політики загалом) було відверте застосування насильства у всіх його можливих формах. Однак для справедливості слід вказати на дві особливості. По-перше, реальним фактором, на якому тримається будь-яка влада, є сила, тож теорія насильства [13] заслуговує на увагу не лише у контексті походження державності, але й під час пізнання її ества, природи та сутності. По-друге, хоча А. Гітлер та Й.В. Сталін, безперечно, були вельми жорстокими диктаторами, однак не слід вважати, що вони були кривавішими деспотами і тиранами, ніж видатні правителі Античності чи Середньовіччя. Просто завдяки промисловій революції їм дісталися ефективніші знаряддя убивства, ніж були у їхніх попередників. Якщо франкам Карла Великого було досить складно відрубати голови 4500 саксам у Вердені в 782 р., то фашистам було значно легше знищити мільйони людей за допомогою концтаборів, газових камер та автоматичної зброї.

У середині ХХ ст. відбувається трансформація поглядів на шляхи об'єднання Європи. Якщо у попередні епохи певний діяч прагнув силою зброї завоювати більше земель та під своєю владою утворити імперію (а за можливості ще й назватися «римським імператором»), аби точно увійти до Історії), то з середини ХХ ст. Європа єднається у формі конфедерації, тобто тимчасового об'єднання держав для досягнення спільних економічних, політичних чи військових цілей. Отже, величного імператора-полководця на троні замінив хитрий бізнесмен, а гуркіт гармат, рух дивізій та возів з нагробаними трофеями – вільний рух капіталів, робочої сили та товарів у Європейському Союзі (а також і поза його межами).

Якщо утворенню Європейського Союзу значно сприяла загроза економічної експансії США та військового вторгнення СРСР, слід розуміти, що будь-яка конфедерація існує лише упродовж того часу, поки наявна необхідність спільно вирішувати нагальні економічні, політичні чи військові проблеми. Однак діє так званий залізний закон конфедерації, який каже, що через певний час конфедерація або розпадається, або еволюціонує у федеративну державу [14, с. 66].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки:

1) з часів Давнього Риму в Європі існують дві діалектично єдині, але діаметрально протилежні тенденції – когезія та сепаратизм;

2) основними історичними етапами формування об'єднаної Європи слід вважати такі: Давній Рим (753 р. до Р.Х. – 476 р. від Р.Х.); Візантія (395–1453 рр.); імперія Карла Великого (кінець VIII – початок IX ст.); Священна Римська імперія (962–1806 рр.); претензії католицької церкви на світську владу та об'єднання християнського світу; Перша імперія Наполеона Бонапарта (1804–1815 рр.); Третій Рейх (1933–1945 рр.); Європейський Союз;

3) протидія імперським амбіціям Габсбургів сприяла формуванню абсолютних монархій та національних держав у Європі в XVII – XVIII ст.;

4) різноманітні політичні перипетії (повстання, революції, війни тощо) є формою боротьби політичних еліт за владу, тому історичний процес залежить переважно від волі та діянь політичної еліти, заручником чого є народ;

5) теорія насильства відображає не лише походження державності за допомогою завоювання і поневолення одних людей (народів) іншими, але і вказує, що саме сила є основою влади і державності, що слід враховувати під час провадження внутрішньої та зовнішньої політики, аби не стати жертвою порад «дружніх» сусідів, які прагнуть послабити та знищити державу-конкурента;

6) упродовж кількох тисячоліть насильство було головним знаряддям об'єднання різних держав, проте у середині ХХ ст. на зміну відкритій війні прийшла економічна взаємодія та експансія, внаслідок чого стало можливим об'єднання європейських держав та утворення Європейського Союзу, що правда, у формі конфедерації, а не імперії;

7) відповідно до «залізного закону конфедерації» у деякій перспективі Європейський Союз, імовірно, або припинить своє існування, або еволюціонує у федеративну державу, тому вже зараз слід розмірковувати над тим, що більше відповідатиме потребам майбутнього і яких заходів слід вжити, аби досягти бажаного результату.

Перспективними напрямками розробки цієї проблематики слід вважати подальше ґрунтовне дослідження особливостей утворення, існування, розвитку та занепаду політичних утворень, що були попередниками сучасного Європейського Союзу, з приділенням особливої уваги впливу інтегруючих та дезінтегруючих факторів.

Література:

1. Аннерс Э. История европейского права / перевод со шведского Р.Л. Валинского; отв. ред. В.Н. Шенаев. Москва: Наука, 1996. 397 с.
2. Глотов С.А. Право Европейского Союза в редакции Лиссабонского договора: учебное пособие. Москва: Издательство Международного юридического института, 2010. 452 с.
3. Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Право Европейского Союза: вопросы истории и теории: учебное пособие. Москва: Проспект, 2010. 432 с.
4. История европейской интеграции (1945–1994 гг.) / под ред. А.С. Намазовой, Б. Эмерсона. Москва: Институт всеобщей истории Российской академии наук, 1995. 304 с.
5. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник / перевод с английского. Москва: Рольф, 2002. 592 с.
6. Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры / перевод с французского В. Серебренникова, Т. Серебренниковой. Москва: Международные отношения, 1999. 172 с.
7. Мэлори Т. Смерть Артура / пер. с англ., примеч., указ. имен И. Бернштейн; предисл. Л. Сумм. Москва: Эксмо, 2007. 688 с.
8. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л. Мечів двох доктрина. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 244.
9. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. 5-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Істина, 2005. 768 с.
10. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л. Елітарності концепції. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 142–143.
11. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.
12. История Европейского Союза // Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/История_Европейского_союза (дата звернення: 30.03.2018).
13. Тимошенко В.І. Теорія насильства. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6. URL: http://leksika.com.ua/15660721/legal/teoriya_nasilstva (дата звернення: 30.03.2018).
14. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Вид. 2-е. Харків: Одиссей, 2008. 432 с.

Джолос С. В. Объединенная Европа: исторические истоки и перспективы

Аннотация. Исследованы исторические истоки объединенной Европы. Выявлено, что основными политическими образованиями, которые предшествовали Европейскому Союзу, были Древний Рим, империя Карла Великого, Священная Римская империя, империя Наполеона. Подчеркнуто определяющую роль насилия и элит в формировании и функционировании государственно-правовых институтов. Определено, что современная объединенная Европа отличается от своих предшественников конфедеративным, а не имперским характером. Выражено предположение, что в будущем в зависимости от определения и успешности выполнения своих функций Европейский Союз трансформируется в федеративное государство или прекратит свое существование.

Ключевые слова: Европа, Древний Рим, империя Карла Великого, Священная Римская империя, империя Наполеона, Европейский Союз, насилие, интеграция, империя, конфедерация.

Dzholos S. United Europe: Historical Origins and Perspectives

Summary. The article is devoted to the historical origins and roots of the United Europe. It is found, that there were such main predecessors of European Union, as Ancient Rome, Charlemagne's Empire, Holy Roman Empire, Empire of Napoleon. The great role of violence and elites in the processes of formation and functioning of state and law was emphasized. It was found, that the main difference between modern European Union and its predecessors is its confederative, but not imperial essence. There was expressed the assumption, that in future, depending on the EU's functions and their realization, European Union will transform into a federative state or will disintegrate.

Key words: Europe, Ancient Rome, Charlemagne's Empire, Holy Roman Empire, Empire of Napoleon, European Union, violence, integration, empire, confederation.